

УДК 330.34:658

Квач Я.П.*доктор економічних наук, професор, директор
Одеського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***Варічева Р.В.***кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та оподаткування
Одеського торговельно-економічного інституту
Київського національного торговельно-економічного університету***Сороківська О.А.***кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту у виробничій сфері
Тернопільського національного технічного університету
імені Івана Пулюя*

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СУТНОСТІ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА ЙОГО РОЛІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено діалектику розвитку понять «підприємництво» та «малий бізнес», систематизовано й уточнено критерії поділу підприємницьких структур, визначено особливості класифікації малих підприємств в Україні та в європейських країнах, здійснено SWOT-аналіз сфери діяльності малого підприємництва в регіоні та сформовано перелік сприятливих і несприятливих факторів підвищення економічної безпеки малого підприємництва.

Ключові слова: малий бізнес, економічна безпека, мале підприємництво, економічне зростання, споживчий ринок, регіональний розвиток, економічна природа, юридичні та фізичні особи, кількісні й якісні критерії.

Квач Я.П., Варічева Р.В., Сороківская Е.А. ИССЛЕДОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ЕГО РОЛИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье исследована диалектика развития понятий «предпринимательство» и «малый бизнес», систематизированы и уточнены критерии классификации предпринимательских структур, определены особенности систематизации малых предприятий в Украине и в европейских странах, осуществлен SWOT-анализ сферы деятельности малого предпринимательства в регионе и сформирован перечень благоприятных и неблагоприятных факторов повышения экономической безопасности малого предпринимательства.

Ключевые слова: малый бизнес, экономическая безопасность, малое предпринимательство, экономический рост, потребительский рынок, региональное развитие, экономическая природа, юридические и физические лица, количественные и качественные критерии.

Kvach Y.P., Varicheva R.V, Sorokivska O.A. RESEARCH OF ECONOMIC ESSENCE OF SMALL BUSINESS AND ITS ROLE IN PROMOTING NATIONAL ECONOMIC SECURITY

The article studies the dialectic of the concepts of "business" and "small business", systematizes and clarifies the criteria for classification of business structures, defines features of systematization of small enterprises in Ukraine and in Europe, carries out the SWOT of small enterprises in the region, and forms a list of favorable and adverse factors of increasing the economic security of small business.

Keywords: small business, economic security, economic growth, consumer market, regional development, economic nature, legal entities and individuals, quantitative and qualitative criteria.

Постановка проблеми. Важливою складовою частиною ринкового економічного середовища України є підприємництво, що знайшло відображення передусім у малому бізнесі. Саме діяльність суб'єктів малого бізнесу значною мірою сприяє створенню конкурентного середовища на споживчому ринку України, впливає на темпи економічного зростання, структуру й обсяг валового внутрішнього продукту. Сьогодні українське суспільство все більше усвідомлює, що підприємництво є одним з основних чинників формування і розвитку вільної економіки з ринковим механізмом господарювання, який впливає на економіку регіону на умовах використання законів ринку. Це зумовлює необхідність дослідження фундаментальних теоретичних і методологічних основ формування цивілізованого малого підприємництва з урахуванням його впливу на рівень національної економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теорії економічної безпеки та розвитку малих підприємств, питань оцінювання та різних аспектів управління економічною безпекою підпри-

ємства присвячено наукові праці вітчизняних учених: Б.М. Андрушківа, З.С. Варналія, М.П. Войнаренка, Л.С. Головкової, І.С. Грозного, О.Є. Кузьміна, Л.Я. Малюти, В.П. Мартинюка, В.М. Нижника, М.Г. Пивоварова, В.В. Стадник, А.В. Череп та ін. Дослідженню цієї категорії приділяється увага у роботах зарубіжних учених: А. Арбатова, П. Гомперса, Д. Дікмана, П. Друкера, Р. Кантільйона, Р. Каплана, М. Кастелса, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на існування різних підходів до визначення категорії економічної безпеки малого підприємства, її функціональних складників та способів оцінювання, узагальненого оформлення цих знань у вигляді теорії, яка б давала уявлення про особливості управління економічною безпекою та розвиток можливостей малого підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища, не сформовано.

Мета статті полягає у дослідженні діалектики розвитку понять «підприємництво» та «малий бізнес», систематизації й уточненні критеріїв поділу підприємницьких структур та визначенні переліку

сприятливих і несприятливих факторів підвищення економічної безпеки малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міжнародний досвід розвитку малого підприємництва сформував світову економічну думку та дав змогу провести узагальнення ключових теоретичних понять у сфері підприємницької діяльності. Визначення цих понять, що виражають економічну сутність і зміст реального підприємництва як складного і багатоаспектного економічного явища, було поступовим і поглиблювалося у процесі розвитку потреб практики. Поняття «бізнес» та «підприємництво» мають багато спільного.

У роботі З.С. Варналія [1, с. 26] зазначено, що підприємництвом може бути будь-яка діяльність, що не суперечить чинному законодавству, та спрямована на реалізацію власного економічного інтересу, водночас не обов'язково ринкова та інноваційна діяльність будується на засадах повної економічної відповідальності. У дослідженні С.П. Азізова та П.К. Камінського [2, с. 157] малий бізнес визначається як сукупність малих і середніх підприємств, які прямо не входять у жодне монопольне об'єднання і виконують важливу функціональну роль в економіці. В Україні законодавчо визначено, що як вихідне термінологічне поняття слід використовувати термін «мале підприємництво». Зокрема, у Господарському кодексі України (ст. 42) підприємництво визначено як «...самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [3].

Дослідження особливостей розвитку малого підприємництва в Україні вимагає звернень до його природи й акцентуації на економічній сутності цього поняття. Економічна природа малого бізнесу визначається двома обставинами: по-перше, тим, що малий бізнес формується як сукупність взаємопов'язаних господарюючих суб'єктів на національному, регіональному та місцевому рівнях; по-друге, він є специфічним типом підприємницької діяльності.

Незважаючи на порівняно тривалий період дослідження проблеми становлення і розвитку малого бізнесу в Україні, нині не сформовано єдиної точки зору на визначення сутності поняття підприємництва та його структури. Створення додаткової вартості з погляду ринкового господарства не суперечить меті розвитку людської особистості, оскільки реалізація особи підприємця можлива через створення і реалізацію нового процесу, що приносить додаткову вартість [4, с. 13].

З урахуванням наявних у науковій думці поглядів на трактування сутності поняття підприємництва та законодавчо закріплених тлумачень зазначимо, що, на нашу думку, найбільш коректним є таке визначення підприємництва: це різновид креативної господарської діяльності будь-якої особи, спрямований, як правило, на одержання прибутку або підприємницького доходу [11].

Визначення критеріїв малого підприємництва є невід'ємним елементом дослідження теоретичних основ його формування та функціонування в регіонах України, що зумовлене необхідністю систематичних спостережень за його розвитком та прийняттям адекватних рішень щодо державної політики підтримки сфери малого бізнесу. Від того, наскільки правильно вирішена проблема наукового обґрунтування критеріїв малого підприємництва,

багато в чому залежать ефективність правового регулювання діяльності малих підприємств, податкова політика, державна підтримка тощо. Під час розробки таких критеріїв необхідно дотримуватися низки принципів розвитку сучасного малого підприємництва: об'єктивності; простоти в розумінні і використанні; диференціації величини критеріїв залежно від специфіки і галузевої приналежності підприємства; кількості критеріїв не повинна перевищувати трьох; стабільності критеріїв.

Обґрунтування основних параметрів малого підприємництва, які залежать від практики структурних особливостей виробництва в окремому регіоні та цілей державної політики, а також щодо формування ефективного підприємництва здійснюється на основі створення економічного, соціального, правового поля його функціонування. У літературі та світовій практиці виділяють різні підходи і критерії щодо класифікації та визначення малих підприємств по групах критеріїв [6, с. 220].

Першу групу характерних рис малого підприємства формують такі критерії: обмеженість масштабів використовуваних засобів виробництва, технологічних процесів та номенклатури виробів, спрощена система збуту.

Друга група критеріїв малого підприємства включає: єдність права власності і безпосереднього управління підприємством; компактність управлінської команди і багатофункціональність менеджерів; відсутність громіздких управлінських структур; простоту інформаційних зв'язків та неформальний характер планування і контролю.

У складі третьої групи ознак виділяються: особливий характер відносин між господарем і працівником; гнучкість та сприйнятливість до нововведень; невеликий обсяг використання фінансових ресурсів та висока оборотність капіталу; низька капіталізація; істотний вплив сімейних і родинних зв'язків на кадрову політику та ухвалення стратегічних рішень тощо.

Четверта група включає такі характеристики: локальність ресурсних і збутових ринків; неформальність взаємовідносин із вузьким колом постачальників і споживачів; надчутливість до коливань економічної кон'юнктури та політичної ситуації, великий ступінь залежності від системи підтримки малого підприємництва; обмеженість джерел фінансування і хронічна нестача капіталу.

Критерії відрізняються залежно від регіональних, галузевих особливостей малого підприємництва та інших факторів. Один із найзагальніших підходів визначає необхідність виділення кількісних та якісних критеріїв віднесення суб'єктів підприємництва до малих форм господарювання. Як правило, до кількісних критеріїв належать: кількість працюючих, обсяг річного обороту, частка власного капіталу. Склад якісних критеріїв формують: галузева приналежність, частка підприємства на локальному ринку, участь власників в управлінні підприємством [7, с. 148].

Перевагами якісного підходу є здійснення ґрунтовного теоретичного обґрунтування й урахування властивих малим підприємствам якісних критеріїв. Проте і такий підхід спирається переважно на суб'єктивні думки і досвід. У зв'язку з тим що підходи до визначення основних параметрів малого підприємництва залежать від практики, структурних особливостей виробництва в регіоні, а також цілей державної політики, що склалися в Україні, ці параметри різні щодо малих підприємств у різних країнах.

Однак найчастіше як основний критерій визначення малого підприємництва використовується кількість зайнятих працівників на підприємстві, оскільки інші критерії – величина активів, обсяг товарообігу, обсяг реалізації – є вираженими у вартісному вимірі, тому вважаються менш об'єктивними та достовірними. Їх недоліки виявляються у тому, що у зв'язку з інфляцією їх необхідно постійно коригувати. Характерні особливості віднесення підприємств промисловості до малих у провідних країнах за кількістю зайнятих показано в табл. 1.

Таблиця 1
Класифікація підприємств у промисловості за кількістю зайнятих в окремих країнах

| Країна | Інший статус* | Малі | Середні |
|--|---------------|---------------|---------|
| Великобританія | – | до 100 | 100–199 |
| Німеччина | менше 10 | до 100 | 100–199 |
| Росія: – з 1990 по 20 червня 1995 р. – з 20 червня 1995 р. | – | до 200 до 100 | – |
| США | – | до 100 | 100–499 |
| Франція | менше 20 | 20–99 | 100–499 |
| Японія | менше 30 | 30–99 | 100–299 |

* Дрібні підприємства, що мають відмінності в законодавстві щодо регулювання їх функціонування

Джерело: складено за даними [8, с. 116]

Наприклад, у Німеччині не прийнято відокремлювати малий бізнес від середнього, він трактується як певна єдність, що визначається терміном *Mittelstand* (середній прошарок). Щодо інших країн, то, наприклад, у Болгарії до малих належать підприємства з кількістю працюючих до 50 осіб, а до середніх – до 200 осіб. Також ураховуються такі критерії, як спрощена схема організації виробництва, високий ступінь оперативної самостійності, строк окупності витрат менше 24 місяців, термін введення в дію засобів праці та освоєння нової проектної потужності підприємства – не більше ніж 18 місяців, управлінський апарат у межах чотирьох-шести осіб.

Законодавство США чітко не визначає кількісний критерій віднесення підприємств до категорії малих. Офіційною статистикою, у тому числі для надання державної допомоги, використовується показник кількості зайнятих до 500 осіб [9, с. 46]. Окрім того, ці підприємства повинні задовольняти такі вимоги: єдність права власності і безпосереднє управління підприємством (невеликий розмір підприємства, що дає змогу персоналізувати характер відносин між власником і працівником); безпосередня участь керівника у виробничому процесі; особливий

характер фінансування.

Вперше проблему критеріїв малих підприємств висунуто Болтонським комітетом та запропоновано економічний і статистичний підходи до визначення малої фірми [10] за умов, що фірма володіє відносно невеликою часткою ринку у сфері її діяльності; керівництво фірмою здійснюється її власником (або співзасновниками) особисто, а не формалізованою управлінською структурою; фірма є незалежною.

У системі міжнародного аналізу розвитку малого бізнесу як основа використовується статистичний метод. Проте він має декілька суттєвих недоліків, серед яких найбільш значимі велика кількість критеріїв та використання грошових показників, які потребують коригування у зв'язку з інфляційними процесами. В Україні законодавчо встановленими критеріями віднесення підприємств до сфери малого підприємства є кількісні аспекти їх функціонування. Вихідним нормативно-правовим актом, що закріплює законодавчі засади малого бізнесу, є Господарський кодекс України, який є чинним із 01.01.2004, де визначено, що ранжування підприємств на малі, середні або великі здійснюється залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції [3].

Нині існує необхідність розроблення інтегрального критерію оцінювання рівня економічної безпеки, який ураховуватиме рівною мірою кількісні й якісні характеристики малого бізнесу. Таке інтегральне оцінювання особливо актуальне в умовах відсутності надійного правового забезпечення, суперечливого економічного законодавства, невиконання ухвалених рішень. У соціально-економічному аспекті використання критеріїв визначення особливостей підприємств малого бізнесу повинне бути системним, ураховувати не тільки економічні показники діяльності підприємств на даному етапі, але й організаційні аспекти їх діяльності, особливості виходу на ринок, зв'язок зі споживачами, а також соціальне значення підприємств малого бізнесу.

Отже, підсумовуючи викладене вище, варто відзначити, що мале підприємництво можна розглядати з кількісної й якісної сторони. Із кількісних позицій мале підприємництво являє собою сукупність малих підприємств, власних підсобних господарств та індивідуальних підприємців. Щодо якісного аспекту, то мале підприємництво є особливим сектором економіки, що характеризується специфічними виробничими відносинами. При цьому під малим підприємництвом (на протилегу великому) розуміють таку форму підприємництва, яка відрізняється поєднанням в одній особі власника і керівника. Звідси винятково сильна мотивація до успішного, енергійного господарювання та сильний економічний інтерес (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз сфери діяльності малого підприємництва (МП) у регіоні

| Сильні сторони | Слабкі сторони | Можливості | Загрози існуванню |
|----------------------------------|---|---------------------------------------|--|
| Невеликий стартовий капітал | Обмежений ринок за обсягом випуску і реалізації продукції | Зростання до рівня «великого» бізнесу | Швидкість повного розорення |
| Висока ефективність | Обмежені перспективи господарського зростання | Збалансований розвиток | Швидке досягнення «найвищої точки» зростання |
| Гнучкість системи управління | Висока залежність від зміни кон'юнктури | Міцна ніша на «своєму» ринку | Легкість проникнення конкурента в цю нішу |
| Самостійність в ухваленні рішень | Відсутність впливової підтримки з боку держави | Творча самореалізація підприємця | Уразливість перед силовим тиском різних структур влади |

Джерело: складено автором за [5; 12, с. 191]

Узагальнюючи інформацію, що стосується сутності підприємництва, варто виділити низку специфічних рис, властивих власне малому бізнесу.

1. Самостійність і незалежність господарюючих суб'єктів. Підприємець вільний в ухваленні рішення з того або іншого питання в межах правових норм.

2. Економічна зацікавленість. Головна мета підприємництва – отримання максимально можливого прибутку. Разом із тим, задовольняючи свої суто особисті інтереси отримання високого доходу, підприємець сприяє і досягненню суспільного ефекту.

3. Господарський ризик і відповідальність. За будь-яких найбільш вивірених розрахунків невизначеність і ризик мають місце в підприємницькій діяльності.

Належний рівень безпеки малого підприємництва відповідає важливій меті економічних реформ у державі – створення ефективної конкурентоспроможної економіки. Актуальність і важливість проблеми зміцнення економічної безпеки малого підприємства посилюється усвідомленням її вагомого місця в алгоритмі забезпечення безпеки національної економіки, який в узагальненому вигляді передбачає таку послідовність: створення сприятливого та безпечного підприємницького середовища, забезпечення високого рівня «життєздатності» малого підприємства, формування національної економічної безпеки.

Забезпечення рівня економічної безпеки малого підприємництва країни оцінюється використанням системи показників – критеріїв, які відображають кількісний вимір рівня економічної безпеки малого підприємства, на практиці дає змогу завчасно сигналізувати про небезпеку її зниження, виникнення загроз розвитку малого підприємства, а також своєчасно вживати заходи, спрямовані на їх попередження.

Водночас для моніторингу системи економічної безпеки малого підприємства більш прикладне значення мають граничні (порогові) значення показників її рівня – величини (індикатори), досягнення яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів об'єкта дослідження, призводить до формування негативних та руйнівних тенденцій у сфері його економічної безпеки. Наближення значення показників економічної безпеки малого підприємства до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загрози нестабільності стану та розвитку малого підприємства, тобто про реальний підрив його економічної безпеки.

Певним індикатором рівня розвитку малого бізнесу в країні є загальний стан розвитку підприємницької сфери. Відповідно, зміцнення економічної безпеки малих підприємств значною мірою залежить від ефективності заходів, спрямованих на формування сприятливого економіко-правового середовища підприємства.

Висновки. Результати проведеного дослідження дають змогу поглибити визначення економічної безпеки малого підприємства та розглядати його як такий рівень розвитку малого підприємства в державі (регіоні), за якого забезпечується рівність усіх суб'єктів господарської діяльності, досягається сталий розвиток їх життєво важливих господарських процесів та формується система гарантій захищеності ключових економічних інтересів. Зазначені вище особливості малого підприємства свідчать про те, що його розвиток – це важливий фактор підвищення національної економічної безпеки, створення соціально орієнтованого ринкового механізму та подолання конфліктних ситуацій та кризового спаду виробництва.

Перспективами подальших досліджень є науковий пошук у сфері розвитку методологічного апарату якісного та кількісного оцінювання системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Варналій З.С. *Мале підприємство: основи теорії і практики* / З.С. Варналій. – К. : Знання, КОО, 2001. – 277 с.
2. Азізов С.П. *Організація аграрного виробництва і бізнесу* : [навч. посіб.] / С.П. Азізов, П.К. Камінський. – К. : Фенікс, 2006. – 790 с.
3. *Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV зі змінами та доповненнями* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>.
4. Кузьмін О.Є. *Малі форми підприємства* : [навч. посіб.] / О.Є. Кузьмін, А.Т. Загородній, Л.С. Гром'як. – Львів : Центр Європи, 2006. – 220 с.
5. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємства в Україні» від 22.03.2012 № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
6. Шулуc А.А. *Соціальний аудит* / А.А. Шулуc, Ю.Н. Попов. – М. : АТиСО, 2008. – 620 с.
7. Дмитренко Н. *Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки* / Н. Дмитренко // *Вісник Донецького університету. Серія «Економіка і право»*. – 2007. – Вип. 1. – С. 145–150.
8. Paul A. Gompers. *A Note on the Venture Capital Industry*. HBS 9 – 2014.
9. Говорушко Т.А. *Малий бізнес* : [навч. посіб.] / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко. – К. : Центр навчальної літератури, 2013. – 194 с.
10. Маляренко П.О. *Сутність та конкурентоспроможність підприємства в умовах інтернаціоналізації світової економіки* / П.О. Маляренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Prvs/2009_3/1446.pdf.
11. Коротич О.Б. *Підприємство як соціально-економічне явище* / О.Б. Коротич // *Офіційний сайт Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2010_4/doc/3/02.pdf.
12. Череп А.В. *SWOT-аналіз діяльності малого підприємства в період економічної кризи* / А.В. Череп, І.Ю. Нагаєць // *Економічний простір*. – 2009. – № 25. – С. 188–195.